

۵- راهنمای استفاده از کتاب راهنمای معلم

در این جا نحوه‌ی استفاده از راهنمای معلم را تشریح می‌کنیم.

پاسخ به چند سؤال

ساختار محتوایی راهنمای معلم چگونه است؟
از راهنمای معلم چگونه می‌توان استفاده کرد؟
از بخش کلیات راهنمای معلم به چند شیوه می‌توان استفاده کرد؟
از بخش توصیه‌هایی برای تدریس راهنمای معلم چگونه می‌توان استفاده کرد؟

ساختار محتوایی راهنمای معلم چگونه است؟

در هر بخش این کتاب، به موارد زیر اشاره و درباره‌ی آن‌ها مطالبی ارائه می‌شود.

توضیحات: شامل بحث کوتاهی درباره‌ی موضوع، اشاره‌ای به اهداف کلی بخش و ساختار درس‌هاست؛
اهداف هر درس

مفاهیم کلیدی هر درس

مراحل تدریس هر درس که شامل موارد زیر است.

○ مهارت‌هایی برای شروع مناسب و ایجاد انگیزه برای یادگیری

○ توصیه‌هایی برای تدریس

○ تشریح فعالیت‌های کتاب کار

○ معرفی ابزار و وسایل کمک‌آموزشی

○ راهنمای شیوه‌ی ارزش‌یابی و جدول مربوط.

○ دانستنی‌های معلم

از راهنمای معلم، چگونه می‌توان استفاده کرد؟

نحوه‌ی بهره‌گیری از راهنمای تدریس بسیار ساده است اما توجه به نکات زیر، استفاده‌ی بهتر و دقیق‌تر از آن را میسر می‌کند.

۱. راهنمای تدریس، صرفاً خطوط کلی و سرمشق‌ها را در اختیار شما قرار می‌دهد؛ پس کار و زحمت اصلی با خود شماست. مطالب این کتاب، صرفاً در حکم راهنماست، نه یک

دستور کار اجباری و اداری.

۲. آنچه در راهنما بیش‌تر باید مورد توجه شما قرار گیرد، اهداف و حرکت در چارچوب آن‌هاست.

۳. توجه دقیق به ارزش‌یابی و روش‌های آن بسیار مهم است.

۴. بهره‌گیری از امکانات ساده و ارزان کمک‌آموزشی مطابق با برنامه درسی، بسیار کارساز و مؤثر است.

از بخش «کلیات» در راهنمای معلم، به چند شیوه می‌توان استفاده کرد؟

شما می‌توانید از راهنمای معلم به شیوه‌های گوناگونی استفاده کنید.

بخش کلیات راهنمای معلم دربردارنده‌ی مهم‌ترین مطالب برای جهت‌دهی به شما در کار آموزش است؛ برای مثال می‌توانید:

■ مطالب آن را با دقت مطالعه و درباره‌ی آن‌ها فکر کنید؛

■ مطالب آن را به‌صورت گروهی مطالعه و درباره‌ی آن بحث و گفت‌وگو کنید؛

■ به مطالب آن متناسب با بخش روش تدریس و به‌صورت موضوعی مراجعه کنید؛

سؤالات خود را درباره‌ی برنامه‌ی درسی هدیه‌های آسمان و محتویات آن طرح و یادداشت کنید؛ سپس با مراجعه به بخش کلیات، به‌صورت یک‌پارچه یا مراجعه‌ی موضوعی از آن استفاده کنید.

از بخش «توصیه‌هایی برای تدریس» راهنمای معلم چگونه می‌توان استفاده کرد؟

بخش توصیه‌هایی برای تدریس راهنمای معلم، حاوی مطالبی مهم برای جهت‌دهی شما در کار آموزش است؛ از جمله: توضیح درس شما را با کلیت محتوای هر درس، مضمون آن و هدف کلی آن آشنا می‌کند.

بخش اهداف شما را راهنمایی می‌کند که «چرا» و تا «چه حد» آموزش دهید. این بخش، دربردارنده‌ی مهم‌ترین پیام‌ها برای

شماست؛ به کار شما و فرایند آموزش جهت می‌دهد و امکان خطا و انحراف از مسیر یادگیری را برطرف می‌کند. شما به این قسمت بسیار نیاز دارید و باید دائماً به آن توجه و مراجعه کنید.

معنای اهداف و انتظارات چیست؟

در هدیه‌های آسمان به جای به‌کارگیری واژه‌های «اهداف کلی»، «اهداف جزئی» و «اهداف رفتاری» از دو اصطلاح «اهداف» و «انتظارات» استفاده شده است؛ زیرا همه‌ی اهداف یادگیری تا زمانی که به «اهداف عینی» تبدیل نشده باشند، همواره به‌طور نسبی هم کلی و هم جزئی هستند و بنابراین، آن‌ها را نمی‌توان در قالب یک طبقه ارائه داد. بدین معنا که هدف کلی ← هدف جزئی (هدف کلی) ← هدف جزئی (هدف کلی) ← ... ← هدف عینی به همین جهت، اهداف کلی را به‌راحتی نمی‌توان در چند جمله و عبارت به‌صورت اهداف عینی و کاملاً رفتاری ارائه کرد.

از طرفی، این که اهداف به‌صورت کاملاً رفتاری نوشته نشده‌اند، به فلسفه‌ی حاکم بر برنامه برمی‌گردد. با وجود این که ما به دنبال آن هستیم که تعلیم و تربیت دینی تجلی خود را در رفتار بچه‌های ما نشان می‌دهد اما به‌گونه‌ای دقیق تعیین نمی‌کنیم که چه رفتاری باید از آن‌ها سر بزند. چرا که این رفتارها اساساً انتخاب‌گرا نه‌اند و به تصمیم فرد بستگی دارند. آن‌ها باید تصمیم بگیرند که رفتار خاصی از خود نشان دهند و این تصمیم‌گیری براساس آموخته‌هایی است که در برنامه به آن اشاره شده است.

به همین جهت در هدیه‌های آسمان شما صرفاً اهدافی را می‌بینید که به مسیر آموزش شما جهت می‌دهد. همچنین انتظارات را مشاهده می‌کنیم که شکل عینی‌تر اهداف هستند.

شده است، انجام پذیرد. (برای بهره‌گیری بهتر از «توصیه‌ها»، به بخش «روش‌های یاددهی – یادگیری» در همین فصل مراجعه کنید.)

بخش ارزش‌یابی در هر درس به شما امکان ارزش‌یابی صحیح براساس اهداف را می‌دهد. جدول هدف – فعالیت برای شما مشخص می‌کند که چگونه می‌توان از اهداف، انتظارات و فعالیت‌های یادگیری به عنوان ابزاری برای ارزش‌یابی استفاده کرد.

بخش دانستنی‌های معلم در برخی درس‌ها، اطلاعات اضافی و مورد نیاز را در اختیار شما می‌گذارد.

واژه‌های کلیدی شما را با مفاهیم اصلی موجود در محتوای هر درس، آشنا می‌کند. آشنایی با این مفاهیم همانند آشنایی با اهداف، آموزش را جهت می‌دهد و امکان انحراف مسیر یادگیری را برطرف می‌کند.

توصیه‌هایی برای تدریس، شامل توصیه‌هایی است که در صورت تمایل می‌توانید در آموزش از آن‌ها استفاده کنید. این توصیه‌ها صرفاً توصیه^۱ به‌شمار می‌روند و شما می‌توانید آن‌ها را مطابق با اهداف و اصول تغییر دهید یا اساساً کنار بگذارید. توصیه‌ها در واقع عبارت‌اند از فعالیت‌هایی که دانش‌آموز یا معلم باید انجام دهد تا آموزش در مراحل که در طرح درس مشخص

نکته

شما می‌توانید راهنمای معلم را سطر به سطر بخوانید و به آن عمل کنید.
شما می‌توانید از راهنمای معلم صرفاً به عنوان جهت‌دهنده استفاده کنید.
شما می‌توانید خطوط کلی مسیر تدریس خود را از راهنمای معلم بگیرید و سپس، با توجه به اصول و اهداف برای سازماندهی مجدد محتوا اقدام کنید.
شما اگر با مطالب بخش کلیات به خوبی آشنا شوید، توانایی بسیار مطلوبی در سازماندهی مجدد محتوا کسب خواهید کرد.
شما می‌توانید با استفاده از این راهنما، به خلق «روش‌های منحصر به فرد یاددهی» بپردازید و سپس، برای توصیه‌ی این روش‌ها به همکاران خود، راهنماهای تدریس متنوعی را تولید و عرضه کنید.
این راهنمای تدریس به شما کمک می‌کند تا بر اساس اصول و اهداف برنامه‌ی درسی روش‌های منحصر به فرد خود را توسعه دهید و این حقیقت را اثبات کنید که «روش‌های تدریس بسیار متنوع و متعددند و معلم نباید در قالب برخی الگوهای خشک و روش‌هایی که گاه بر آن‌ها تأکید می‌شود، گرفتار آید بلکه باید خود تولیدکننده‌ی این روش‌ها و الگوها باشد.»

۶. الگوی ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی در هدیه‌های آسمان [رویکرد و شیوه‌ها]

نقش ارزش‌یابی^۱

ارزش‌یابی به‌عنوان مهم‌ترین بخش در فرایند آموزش، از این جهت قابل توجه است که آینه‌ی تمام‌نمای همه‌ی زحماتی است که یادگیرنده و عوامل یاددهنده برای رسیدن به اهداف آموزشی متحمل می‌شوند و نشان‌دهنده‌ی میزان پیشرفت دانش‌آموز و نیز میزان توانایی‌ها و موفقیت معلم، برنامه‌ریزان و مؤلفان است.

در برنامه‌ی تعلیم و تربیت دینی دوره‌ی ابتدایی، شیوه‌های ارزش‌یابی ضمن از نظر دور نداشتن واقعیت‌هایی که نظام ارزش‌یابی فعلی محصول آن‌ها به شمار می‌رود، با تکیه بر دیدگاه‌های نوین روان‌شناسی تربیتی و با در نظر داشتن روش‌های ارزش‌یابی متناسب با رویکرد برنامه‌ریزان تربیت دینی، تنظیم شده است.

به امید روزی که ارزش‌یابی و ثبت و ضبط وضعیت تلاش‌ها و یادگیری‌های دانش‌آموزان، تنها برای تعیین برنامه‌ها و فعالیت‌های یاددهی – یادگیری بعدی، انجام شود نه کشف و نمایان ساختن نقایص یادگیری دانش‌آموزان برای خودشان و دیگران.

ارزش‌یابی چرا؟ [هدف ارزش‌یابی چیست؟]

برای پاسخ دادن به این سؤال مهم، بهتر است قبل از هر چیز، آن را به چند سؤال ساده و مشخص تبدیل کنیم؛ بنابراین، در این قسمت قصد داریم به پرسش‌های زیر پاسخ دهیم. یک برنامه‌ی ارزش‌یابی مناسب چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟

ارزش‌یابی در برنامه‌ریزی درسی دوره‌ی ابتدایی چه

جایگاهی دارد؟

دیدگاه برنامه‌ی درسی هدیه‌های آسمان درباره‌ی ارزش‌یابی

چیست؟

یک برنامه‌ی ارزش‌یابی مناسب، چه ویژگی‌هایی باید

داشته باشد؟

♦ ارزش‌یابی باید بخشی از برنامه‌ی یادگیری دانش‌آموزان

باشد نه وسیله‌ای برای قضاوت کردن در مورد صلاحیت‌های آن‌ها

برای عبور از یک دوره و ورود به مرحله و دوره‌ی بعد (شرط

ارتقا).^۲

♦ ارزش‌یابی باید در تناسب کامل با رویکرد و دیدگاه

حاکم بر برنامه‌ی درسی باشد.

♦ ارزش‌یابی باید به‌منظور بررسی و برآورد چگونگی تحقق

اهداف درس صورت گیرد.

♦ ارزش‌یابی باید اهداف حوزه‌های مختلف یادگیری

(شناختی، نگرشی و مهارتی) را پوشش دهد.

♦ ارزش‌یابی باید با محتوای آموزشی، تجارب و فعالیت‌های

یادگیری و روش‌های تدریس، هماهنگی و تناسب کامل داشته

باشد.

♦ در ارزش‌یابی باید با استفاده از تدابیر مناسب، اعتبار

اطلاعات و قضاوت‌ها، تا حد امکان، تضمین و تأمین شود؛

تدابیری همچون استفاده از چند ابزار برای اندازه‌گیری به جای

محدود کردن آن به استفاده از یک ابزار، ارزش‌یابی در موقعیت‌ها

و زمان‌های مختلف، استفاده از ابزارهای مناسب برای برآورد

جنبه‌های گوناگون یادگیری و

۱- توصیه می‌شود آموزگاران محترم این بخش را با دقت بیش‌تری مطالعه کنند تا در ارزش‌یابی با مشکلات کم‌تری مواجه شوند. در این مورد می‌توانید از موارد و

مطالب زیر استفاده کنید :

فیلم آموزشی هدیه‌های آسمان، موجود در دفتر تکنولوژی آموزشی وزارت آموزش و پرورش؛

کتاب «مجموعه مقالات تعلیم و تربیت دینی؛ مبانی، اصول و روش‌ها» - نوشته‌ی رحیمی، رضوانی و راصد - از انتشارات نهج.

برای کسب اطلاع از دیدگاه برنامه‌ریزان هدیه‌های آسمان و نیز آشنایی با الگوی ارزش‌یابی برنامه‌ی درسی، کتاب «ارزش‌یابی خلاق در تعلیم و تربیت دینی بصیرت‌گرا»

نوشته‌ی رحیمی، رضوانی و راصد از انتشارات نهج مراجعه فرمایید.

۲ - چیزی که باعث دلهره و نگرانی در آن‌ها می‌شود.

ارزش‌یابی در برنامه‌ریزی درسی چه جایگاهی دارد؟

بیش از هر چیز باید یادآور شد که در دیدگاه ما، ارزش‌یابی مهم‌ترین بخش فعالیت تربیتی است؛ بدین معنا که فرایند یاددهی - یادگیری به نتیجه نمی‌رسد، مگر با تکیه بر عناصر و عواملی که ارزش‌یابی در تمامی مراحل و سطوح آن را مورد توجه و تحت تأثیر قرار می‌دهد. البته در این جا سؤال مهمی مطرح می‌شود و آن، این است که ارزش‌یابی چگونه می‌تواند به تعلیم و تربیت دینی یاری برساند.^۱ اکنون، برای پاسخ‌گویی به این سؤال، صرفاً به کلیاتی در این باره اشاره می‌شود. این موارد کلی عبارت‌اند از: **جهت‌دهی به فرایند تربیت و تأثیرپذیری از تلقی‌ها:** ارزش‌یابی با تحت تأثیر قراردادن فعالیت‌ها و مواد آموزشی به فرایند یادگیری جهت می‌دهد و این جهت‌دهی بر مبنای رویکرد تربیتی اتخاذ شده توسط برنامه‌ریزان و معلمان صورت می‌گیرد. از سویی، تلقی ما از نقش هریک از عناصر فرایند یاددهی - یادگیری نیز می‌تواند در تعیین مدل ارزش‌یابی مؤثر باشد؛ برای مثال، وقتی ما دانش‌آموز را ظرفی توخالی تلقی می‌کنیم که باید با دانستنی‌های معلم پر شود، ارزش‌یابی از محفوظات ذهنی دانش‌آموز مد نظر است؛ لذا جریان یادگیری به سمت انبوه‌سازی مفاهیم در ذهن دانش‌آموزان هدایت می‌شود اما وقتی فهم و درک دانش‌آموزان ملاک باشد، جریان یادگیری - یاددهی به سمتی دیگر می‌رود (مثل ارتباط نزدیک هدف و محتوا با هدف و تجارب یادگیری).

ارزش‌یابی رشد‌دهنده است: رشد، تدریجی است؛

مراحلی دارد و با رسیدن به هر مرحله، مرحله‌ی بعد و نحوه‌ی رسیدن به آن مشخص می‌شود؛ ارزش‌یابی هم به این امر کمک می‌کند. ارزش‌یابی باید موجب رشد یادگیرنده شود؛ بدین ترتیب که او را از نقاط قوت و ضعف خود آگاه سازد و در وی انگیزه‌ی اصلاح و حرکت به سمت جلو را ایجاد کند. در این دیدگاه، ارزش‌یابی صرفاً برای کسب اطلاع از ضعف‌ها، کمبودها و نواقص، به خودی خود ارزشی ندارد و تنها باید شروع کار تلقی شود و جریان یادگیری را به سمت رفع کمبودها و نواقص هدایت کند. ارزش‌یابی باید راه جبران کم‌کاری‌ها و خطاهای گذشته را

باز کند و مراحل مقتضی را برای شروعی تازه نشان دهد و دست‌اندازی نرم در مسیر حرکت یادگیرنده به وجود آورد تا وی با تلاش و فعالیت و با تصمیم و اراده‌ی خود از آن عبور کند و نتیجه‌ی این گذر را به خزانه‌ی تجارب یادگیری خود بیفزاید.

ارزش‌یابی جزئی از فرایند یادگیری است: ارزش‌یابی

جزئی از فرایند یادگیری و نقطه‌ی شروعی برای یادگیری‌های بعدی و ابزاری برای یادگیری بهتر است. چنانچه ارزش‌یابی به عنوان بخشی مهم و مؤثر از فرایند یادگیری قلمداد شود (نه پایان آن یا بخشی جدا از این فرایند)، به ابزار و حتی روشی آموزشی مبدل می‌شود که امکان ظهور خلاقیت‌های حرفه‌ای معلم در آن به وجود می‌آید.

ارزش‌یابی تصمیم‌ساز است: همه می‌توانند به مقصود

برسند ولی هرکس با شیوه‌ی مطلوب و سرعت خاص خود حرکت می‌کند. ارزش‌یابی نشان می‌دهد فرد در کجاست و تا مقصد چه قدر راه پیش رو دارد. این راهنمایی به بصیرت دانش‌آموزان می‌افزاید و آنان را در تصمیم‌گیری تواناتر می‌سازد. مهم این است که همه در راه باشند و برای رسیدن به مقصد تلاش کنند. به همین دلیل در ارزش‌یابی، تنها نتیجه و محصول نیست که اهمیت دارد بلکه فرایند و چگونگی رسیدن به مقصد نیز مهم است.

توجه ارزش‌یابی به تفاوت‌ها: هنگام ارزش‌یابی باید به

میزان سعی و تلاش هر فرد و تناسب آن با توان و استعدادش توجه شود؛ بنابراین، همه نباید هم‌زمان و با شیوه‌ای واحد و یک‌نواخت به مقصد برسند. نتایج ارزش‌یابی، علاوه بر این که بازخوردی مناسب با تلاش‌های انجام شده به فرد ارائه می‌دهد، انگیزه‌ی تداوم یادگیری را نیز در وی تقویت می‌کند.

ارزش‌یابی برای خودشناسی: ارزش‌یابی، باطن و

توانایی‌های بالقوه‌ی فرد را برای وی نمایان می‌کند و موجب خودشناسی و تبیین تصویر ذهنی فرد از خودش می‌شود. ارزش‌یابی باید برای هر فرد تشکیل پرونده‌ای از بهترین محصولات و فعالیت‌هایش را میسر سازد؛ به گونه‌ای که بتواند خود به بررسی نمونه کارهایش بپردازد و در صورت عدم رضایت از آن‌ها، کار

۱- جایگاه ارزش‌یابی در رویکرد ما تقریباً مشخص و واضح است اما سؤال مذکور بیش از هر چیز به نقش ارزش‌یابی می‌پردازد که البته به موشکافی، توضیح و تفسیر

نیازمند است.

بهتری انجام دهد و جای‌گزین نمونه‌ی قبلی موجود در پرونده‌اش کند.^۱

ارزش‌یابی باید خلاقانه و خلاقیت‌پرور باشد:

ارزش‌یابی متناسب با هر فرد، معنایی خاص دارد و این امر، لزوم ارزش‌یابی خلاق را توجیه می‌کند. محصول ارزش‌یابی خلاق، تجارب یادگیری مختلف و متنوع خواهد بود و مرور آن توسط یادگیرندگان مجال بهره‌مندی از همه‌ی آن‌ها را فراهم می‌آورد. به دلیل اهمیت پرورش خلاقیت در تعلیم و تربیت دینی، ارزش‌یابی نیز باید در ضمن فعالیت‌های آموزشی (ارزش‌یابی مستمر و تدریجی)، با جهت‌گیری پرورش خلاقیت انجام شود.^۲

توجه به اصل آزادی در انتخاب: ارزش‌یابی باید امکان انتخاب فعالیت‌ها را به یادگیرنده بدهد تا رفتاری ارزشمند و قابل بررسی باشد. همچنین، فرصت تمرین و عمل به آموخته‌ها را برای فرد فراهم کند؛ از این رو، باید عملی باشد.

دیدگاه برنامه‌ی درسی هدیه‌های آسمان درباره‌ی ارزش‌یابی چیست؟

ارزش‌یابی، به‌عنوان مهم‌ترین بخش فرایند یادگیری، باید با هدف رشد دانش‌آموزان انجام شود.

ارزش‌یابی صرفاً برای مشخص کردن موارد اشتباه و ضعف‌هایی است که باید تصحیح شوند، نه برای ثبت اشکالات و

گزارش دادن آن به دیگران؛

به عبارت دیگر، ارزش‌یابی وسیله‌ای است برای تحریک و تشویق دانش‌آموزان به یادگیری بیش‌تر.^۳

— بدیهی است که مطابق آموزه‌های تعلیم و تربیت دینی، به‌خاطر سپردن مجموعه‌ای از اطلاعات و متراکم کردن محفوظات، رغبتی برای به‌عمل درآوردن دانستنی‌ها در فرد ایجاد نخواهد کرد و انجام دادن اعمال و آداب دینی هم بدون آن که با باور و ایمان همراه باشد، ارزش چندانی ندارد. همچنان که احساسات و عواطف دینی، آن‌گاه مطلوب و ارزشمندند که پشتوانه‌ای از علم و معرفت داشته باشند و در این صورت است که می‌توان انتظار داشت انجام دادن اعمال دینی، استمرار داشته و فرد، در موقعیت‌های مختلف، به وظایف و تکالیف دینی خود پای‌بند باشد؛ به این ترتیب در تعلیم و تربیت دینی، می‌خواهیم:

— دانش‌آموزان، مفاهیم و مطالب دینی را درک کنند؛

— به کسب معرفت بیش‌تر و نیز عمل به دانسته‌ها علاقه‌مند شوند؛

— اعمال و وظایف دینی را با آگاهی و انگیزه‌ای واقعی، به‌صورتی مستمر و مداوم، انجام دهند.

به عبارت دیگر، تعلیم و تربیت دینی به دنبال افزایش دانایی و توانایی دانش‌آموزان برای دین‌دار شدن آن‌هاست

۱— در بصیرت‌گرایی استفاده‌ی مناسب از پوشه‌ی کار دانش‌آموز — یا در اصطلاح — پورت‌فولیو — توصیه می‌شود.

۲— فعالیت‌های پرورش‌دهنده‌ی خلاقیت، هم‌زمان می‌توانند امکان ارزش‌یابی را نیز فراهم کنند؛ به این ترتیب، حتی در برنامه‌ی فعلی تعلیم و تربیت دینی نظام مدرسه‌ای، می‌توان به فعالیت‌های آموزشی به‌گونه‌ای جهت داد که امکان پرورش خلاقیت فراهم آید.

۳— این درحالی است که ارزش‌یابی از آموخته‌های دانش‌آموزان، در نظام آموزشی فعلی ما، اغلب با استفاده از آزمون‌های کتبی یا شفاهی و در شرایط خاص امتحانی انجام می‌پذیرد و موجب محدودیت‌ها و اشکالاتی در رشد دانش‌آموزان می‌شود که از این جمله‌اند:

— تمرکز بیش از اندازه بر سنجش دانستنی‌ها و اطلاعات دانش‌آموزان و کم‌توجهی (یا بی‌توجهی) به اهداف مربوط به جنبه‌های نگرشی و رفتاری؛

— قضاوت در مورد توانایی‌ها و آموخته‌های دانش‌آموزان، با اتکا به نتایج یک یا چند امتحان کتبی و شفاهی و در نتیجه، عدم توجه به تفاوت‌های فردی آن‌ها در استفاده از راه‌های مختلف برای ابراز آنچه یاد گرفته‌اند؛

— محدود بودن نوبت‌ها و فرصت‌های ارزش‌یابی و در نتیجه، بی‌توجهی به وضعیت نامساعد برخی از دانش‌آموزان و قضاوت معلم براساس اطلاعاتی ناکافی؛

— محدود بودن فرصت و امکان تلاش مجدد و انجام دادن فعالیت‌های تکمیلی یا جبرانی برای دانش‌آموزانی که به دلایل مختلف، تا زمان اجرای آزمون‌ها، نتوانسته‌اند یادگیری خود را کامل کنند؛

— محدود بودن فرصت معلم برای طرح و اجرای برنامه‌های جبرانی یا اصلاحی برای رفع اشکالات و نقایص یادگیری‌های دانش‌آموزان خود؛

— عدم دسترسی دانش‌آموزان، به اطلاعات مناسب در مورد کیفیت و کمیت فعالیت‌های خود و نتایج آن‌ها، بلافاصله پس از آزمون؛

— به‌وجود آمدن نگرانی و دلهره‌ی فراوان در دانش‌آموزان از امتحان و بروز اشکال، در پی بردن به آموخته‌های واقعی آن‌ها.

و این چیزی نیست که با طرح پرسش‌های معمولی کلاسی، قابل ارزش‌یابی باشد بلکه شیوه‌هایی را می‌طلبد که طی آن‌ها تمامی حرکات، اعمال و رفتار دانش‌آموز مورد توجه آموزگار قرار گیرد و معلم توانمند و آگاه، آنچه را به او می‌آموزد، در نگاه، حرکات، گفتار و رفتارش ببیند و دریابد. — این که هر دانش‌آموزی، مطابق با سرعت انتقال و توان یادگیری خود می‌آموزد، واقعیتی انکارناشدنی است اما این را نیز نمی‌توان نادیده گرفت که هر دانش‌آموز — چه کسی که سریع می‌آموزد و چه آن که دیرتر یاد می‌گیرد — می‌تواند احساسات دینی خود را به گونه‌ای بروز دهد؛ به‌طوری که بتوان در رفتار، گفتار و حرکات او ردپایی از تحقق اهداف برنامه‌ی درسی را مشاهده کرد. تغییر ملاک‌های قضاوت و نگرش آموزش‌دهندگان، موجب می‌شود که فرصت بیش‌تری برای بروز استعداد‌های عاطفی و مهارتی دانش‌آموزان — به‌خصوص کسانی که از مایه‌های دینی و مذهبی بالاتری برخوردارند ولی در توسعه‌ی دایره‌ی محفوظات خود، موفقیت کم‌تری دارند — فراهم آید؛ به همین علت، آموزگار برای قضاوت نهایی در مورد پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان، باید به جمع‌بندی مشاهدات خود در طول سال تحصیلی اقدام کند.

در عین حال، باید از یک سوء برداشت پرهیز شود؛ به عبارتی، توجه به قلمروهای نگرشی و مهارتی دانش‌آموزان بدین معنا نیست که به میزان دین‌داری آنان نمره بدهیم و مثلاً کسی که در نماز جماعت شرکت می‌کند یا راست می‌گوید یا غیبت دیگران را نمی‌کند، نمره‌ی کامل را دریافت کند. این امور اساساً قابل نمره‌دادن نیستند.

ایمان و عمل دو شاخصه‌ی اصلی دینداری انسان‌هاست. این دو ویژگی، کاملاً منحصر به فرد و شخصی‌اند و به هیچ‌وجه قابل ارزش‌یابی توسط کسی (جز خداوند متعال) نیستند. ما بر این اعتقادیم که ارزش‌یابی ایمان و عمل دینی افراد، ناممکن بلکه مفسده‌برانگیز و منحرف‌کننده است. آنچه

در یک فرایند آموزشی می‌تواند (باید) مورد ارزش‌یابی قرار گیرد، صرفاً یادگیری افراد است؛ یعنی، دانش، نگرش و توانایی‌هایی که طی فرایند یاددهی — یادگیری به آنان آموخته می‌شود و اگر همه‌جانبه و اثربخش باشد، می‌تواند شخصیت و منش آنان را شکل دهد؛ بنابراین، ما بر این نکته تأکید داریم که اساساً رابطه‌ی تابعی مستقیم و بسیار قوی میان آموخته‌های افراد و میزان ایمان و عمل دینی آنان وجود دارد و با تکیه بر همین رابطه می‌توان امیدوار بود که درس دینی و آموخته‌های کودکان (از طریق فرایند یاددهی) تأثیر مثبت و قابل توجهی در ایمان و عمل آن‌ها داشته باشد.

— همچنین نباید با آزمون‌ها و امتحانات مشکل و دلهره‌آور در دانش‌آموزان احساس ناخوشایندی نسبت به درس دینی ایجاد شود یا تعدادی از آن‌ها موفقیت در این زمینه را برای خود، امری دشوار یا ناممکن تلقی کنند اگر کودک در انجام دادن تکلیفی، خود را ناموفق و شکست‌خورده تلقی کند، نسبت به آن کار، احساس بدی پیدا می‌کند و چنین احساسی حتی او را از یادگیری‌های بعدی باز می‌دارد؛ زیرا هم تمرکز حواس بر جزئیات مطلب را از او می‌گیرد و هم فرار او را از موقعیت‌های مشابه (تجاریبی که کودک به آن بسیار نیازمند است) موجب می‌شود. اهمیت جلوگیری از بروز چنین احساسی، به‌ویژه در مورد موضوعاتی که صرفاً یک ماده‌ی درسی تلقی نمی‌شوند (بلکه تمام زندگی امروز و آینده‌ی دانش‌آموزان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهند) به مراتب بیش‌تر است؛ به همین علت، هیچ دانش‌آموزی نباید در درس دینی، احساس ناتوانی و تفاوت با دیگران و در پی آن، احساس شکست پیدا کند.

— از آن‌جا که رقابت^۱ میان فردی برای دانش‌آموزان ابتدایی، اضطراب‌آفرین و گاهی ناامیدکننده است، وضعیت هر کودک، نخست باید به نسبت خودش و پیشرفتی که حاصل کرده است، سنجیده و برآورد شود؛ به عبارت بهتر، آنچه مهم است،

۱ — شاید زیان‌آورترین جنبه‌ی روش نمره‌گذاری براساس رقابت، تأثیر آن بر استنباطی است که دانش‌آموز از خود و انتظارات معلم دارد. وقتی دانش‌آموزان، اولین بار برای نمره رقابت می‌کنند، کسانی که در نخستین آزمون‌های سال‌های اول دبستان در رده‌ی پایینی قرار می‌گیرند، دوره‌ی مدرسه را با احساس شکست شروع می‌کنند که همین به احساس طردشدگی یا بی‌کفایتی منجر می‌شود. ... به‌علاوه، بعد از ارزش‌یابی اولیه‌ی معلم، بدون این که بخواهند، احتمالاً قربانی انتظارات بالا یا پایین می‌شوند حتی اگر معلم، به گزارش‌های قبلی توجه نکند، این تجارب دانش‌آموزان، احتمالاً آن‌ها را مجبور می‌کند که به‌عنوان یادگیرنده‌ی خوب یا بد عمل کنند.

در این باره مراجعه کنید به کاربرد روان‌شناسی در آموزش؛ جلد دوم، رابرت بیلر ترجمه پروین کدیور، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱.

رقابت هر دانش آموز با خود اوست، نه با دانش آموزان دیگر. توانایی و سرعت یادگیری دانش آموزان بسیار متفاوت است و کافی است معلم، هر دانش آموز را از این نظر، به خوبی بشناسد و او را یاری دهد تا از توان خود استفاده کند. هر دانش آموز باید

به صورت ایده آل، به حد نهایی توان یادگیری خود برسد؛ در نتیجه، معلم باید به تک تک دانش آموزان فرصت و اطمینان دهد تا بتوانند بهترین کار را ارائه دهند.

چند سؤال

آیا به تفکر و ادداشتن دانش آموزان مستلزم طرح پرسش های خاص یا به کارگیری الفاظ به خصوصی است؟ فراخواندن دانش آموزان به تفکر، به معنای به کار بردن الفاظ خاص نیست؛ همچنین به طرح پرسش های به خصوصی در زمینه ی مورد بحث نیز نیازی ندارد بلکه این شیوه ی گفت و گو و رفتار شما با دانش آموزان است که می تواند در تشویق آن ها به تفکر بسیار مؤثر باشد. گاهی لحن شما بیش از پرسش های معمولی برای تفکر انگیزه ایجاد می کند و البته این جزئی از هنر معلمی است.

پس از ارزش یابی چه چیزی مهم و ضروری است؟ آنچه پس از ارزش یابی اهمیت بسیار دارد، پیش بینی و اجرای برنامه های مناسب برای فرد یا گروهی از دانش آموزان است که به علل گوناگون، موفق به تحقق انتظارات درس نشده اند. این فرایند باید به گونه ای صورت گیرد که هر دانش آموز از فرصتی مناسب برای تکمیل آموخته های خود بهره مند شود. ترغیب دانش آموزان به انجام دادن فعالیت های تکمیلی یا جبرانی مستلزم ارائه ی بازخورد به آنان است. دانش آموزان در صورتی در تکمیل یادگیری های خود مشارکت می کنند که بدانند به فعالیت بیش تری نیازمندند.

ارزش یابی، چگونه؟

پاسخ به چند سؤال

ارزش یابی با چه روشی صورت می گیرد؟

ارزش یابی در چه زمانی انجام می شود؟

ارزش یابی در کجا (چه موقعیتی) صورت می گیرد؟

ارزش یابی توسط چه کسی انجام می شود؟

چه چیزی مورد ارزش یابی قرار می گیرد؟

ارزش یابی با چه معیاری صورت می گیرد؟

ارزش یابی با چه ابزارهایی صورت می گیرد؟

ارزش یابی با چه روشی صورت می گیرد؟

ارزش یابی از طریق مشاهده: در کتاب هدیه های آسمان،

ارزش یابی با استفاده از روش مشاهده صورت می گیرد. مشاهده، روشی مبتنی بر واقعیت های زندگی و فعالیت های مستمر روزانه

در مدرسه و حتی خارج از آن است که طی آن از طریق مداخله ی حواس، به خصوص چشم، درباره ی رفتار یا عمل معین فردی، به بررسی و داوری می پردازیم.

وقتی به مشاهده ی رفتار فرد در موقعیت های طبیعی می پردازیم، دو امکان وجود دارد: یا از طریق مشاهده ی رفتار فرد در حین انجام دادن عمل، خصایص او را ثبت کنیم و سپس، به اظهار نظر و داوری در مورد او بپردازیم یا آن که از خود فرد بخواهیم که درباره ی مشخصات و خصوصیات خود، آن چنان که درک می کند، گزارشی بدهد (مشاهده ی خارجی یا داخلی).

مشاهده ممکن است در موقعیت طبیعی و در وضع و موقعیت عادی دانش آموز انجام شود یا در موقعیتی که برای او به وجود آورده ایم، بدون آن که خود مطلع باشد، به مشاهده ی او بپردازیم (مشاهده در موقعیت مصنوعی).

مشاهده ممکن است مستقیم انجام شود؛ به طوری که

شاگردان هم این را بدانند یا غیرمستقیم باشد. به هر حال، دانش‌آموز چه در موقعیت طبیعی و چه در موقعیت غیرطبیعی، از این موضوع که مورد مشاهده قرار گرفته، بی‌اطلاع است.

ارزش‌یابی چه موقع انجام می‌شود؟

از آن‌جا که ارزش‌یابی بخش جدایی‌ناپذیر تدریس و یادگیری است، باید در شرایط واقعی آموزش و حین انجام گرفتن فعالیت‌های آموزشی صورت گیرد و شرایط و موقعیت مصنوعی امتحان، نمی‌تواند مجال مناسبی برای بروز رفتارهای واقعی

نکته

فراموش نکنید که ارزش‌یابی مستمر به این معنا نیست که از طریق امتحان‌های مکرر، آرامش روانی کودکان را از بین ببریم. آن‌چه امروز به غلط در برخی مدارس، با عنوان ارزش‌یابی مستمر صورت می‌گیرد، برداشت خطایی است که از این واژه صورت گرفته است. ارزش‌یابی مستمر همان‌گونه که بیان شد، عبارت است از همگامی با دانش‌آموزان در فرایند یادگیری. مستمر بودن ارزش‌یابی با فرایند محور بودن آموزش ارتباط مستقیمی دارد. در یک آموزش فرایند محور، ارزش‌یابی در تمامی مراحل تکوین آموزش نقش مؤثر و فعال دارد، بنابراین، ارزش‌یابی مستمر صحیح به معنای ارزش‌یابی در جریان فرایند یادگیری است نه تکرار دفعات امتحان در کلاس.

ارزش‌یابی در چه موقعیتی صورت می‌گیرد؟

ارزش‌یابی مستمر به این معناست که ایجاد شرایط مصنوعی برای امتحان ندارد و معلم می‌تواند در هر فرصتی، میزان یادگیری دانش‌آموزان را بسنجد اما این بدان معنا نیست که فرصت مناسبی برای این منظور در نظر گرفته نشود یا این که، موقعیت ارزش‌یابی از پیش‌اندیشیده و سنجیده نباشد؛ بنابراین، ارزش‌یابی باید در موقعیت‌های مناسب و شرایطی صورت بگیرد که از نظر آموزشی واقعی و طبیعی باشد.

دانش‌آموزان باشد؛ ضمن آن که چنین شرایطی نگرانی زیادی در دانش‌آموزان به وجود می‌آورد؛

بنابراین، ارزش‌یابی در «هدیه‌های آسمان»، به صورت مستمر انجام می‌پذیرد. در چنین شرایطی، با اتکا به آزمون‌های پایان سال تحصیلی و ایجاد شرایطی خاص برای امتحان، نیازی نیست و تمامی لحظات و فعالیت‌ها در کلاس درس مجالی مناسب برای ارزش‌یابی خواهند بود.

ارزش‌یابی توسط چه کسی انجام می‌شود؟

مسلماً ارزش‌یابی توسط معلم صورت می‌گیرد. معلم از ابتدا تا انتهای فرایند یاددهی - یادگیری در کنار دانش‌آموز خود قرار دارد؛ از او مراقبت و مسیر یادگیری را کنترل می‌کند اما این موضوع نفی‌کننده نقش عوامل انسانی دیگری که می‌توانند در امر ارزش‌یابی به معلم کمک کنند، نیست؛ عواملی نظیر: خود دانش‌آموز، دوستان و همکلاس‌های او، اولیای دانش‌آموز و نیز معلمان دیگر.

درباره‌ی خود ارزش‌یابی چه می‌دانید؟

آیا انسان بدون ارزش‌یابی مستمر و بررسی دائم عملکرد خویش می‌تواند به تصحیح کلی و جزئی خود بپردازد؟

خود ارزش‌یابی، مهم‌ترین اقدام انسان جهت اصلاح مسیر و تقویت خویش در جهت تحقق اهداف تربیت است؛ بنابراین، لازم است معلم زمینه‌ی رشد و تلاش را به گونه‌ای فراهم سازد که فراگیرنده بتواند در مقام یک ارزیاب، عمل خود را مورد سنجش قرار دهد. خودارزش‌یابی فرد مانع از ارزش‌یابی معلم نمی‌شود؛ لذا ارزیابی نهایی می‌تواند تلفیقی از ارزش‌یابی شاگرد (خودارزش‌یابی) و معلم باشد.

چه چیزی مورد ارزش‌یابی قرار می‌گیرد؟

در پاسخ به این سؤال، معمولاً گفته می‌شود «رفتار». البته این پاسخ نادرست نیست اما باید روشن شود که در این جا منظور از رفتار چیست. شما هم خواهید پذیرفت که منظور، هر رفتاری

نیست بلکه رفتارهایی مورد نظر است که نشان‌دهنده‌ی میزان یادگیری دانش‌آموز باشد؛ بنابراین، ما از اصطلاح روشن‌تری استفاده می‌کنیم و در پاسخ به سؤال یادشده می‌گوییم: «رفتارهای حاکی از یادگیری».

● چه نوع رفتارهایی را حاکی از یادگیری می‌دانیم؟

در این جا ملاک و معیار ما اهداف و انتظارات یادگیری است. اهداف یادگیری به ما می‌گویند که چه رفتارهایی را ملاحظه کنیم و براساس آن‌ها درباره‌ی تحقق یا عدم تحقق اهداف یادگیری به قضاوت بپردازیم.
مثال:

اگر هدف آموزش، یادگیری مهارت خواندن یک نماز دورکعتی است، معلم باید انتظار داشته باشد که دانش‌آموز او یک یا چند نمونه از فعالیت‌های زیر را انجام دهد.

ذکرهای نماز دورکعتی را بداند؛

ذکرهای نماز دورکعتی را بخواند؛

اعمال نماز دورکعتی را انجام دهد؛

توالی اعمال نماز دورکعتی را بداند؛

یک نماز دورکعتی کامل را بخواند.

اما آیا می‌توان از دانش‌آموز انتظار داشت تسبیحات اربعه را بخواند یا این که به خواندن نماز اشتیاق نشان

دهد یا در نماز جماعت شرکت کند؟

ارزش‌یابی با چه ابزارهایی صورت می‌گیرد؟

در کتاب هدیه‌های آسمان، کلیه‌ی فعالیت‌های توصیه‌شده در راهنمای معلم و کتاب کار و نیز فعالیت‌های ابتکاری معلمان به جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات مناسب درباره‌ی کیفیت و میزان

آموخته‌های دانش‌آموزان کمک می‌کنند. در این جا، تمامی فعالیت‌های دانش‌آموزان و نیز روندی که آن‌ها برای رسیدن به نتیجه طی می‌کنند، دارای اهمیت است؛ بنابراین، می‌توان گفت بهترین ابزارها برای ارزش‌یابی همان ابزارهایی هستند که از آن‌ها

برای آموزش استفاده می‌شود؛ یعنی، فعالیت‌های مختلفی که می‌توانند فرصت‌هایی برای یادگیری ایجاد کنند.

ارزش‌یابی با چه معیاری صورت می‌گیرد؟

معیار صحیح ارزش‌یابی، در واقع همان اهداف و انتظارات یادگیری است؛ بدین معنا که ما براساس اهداف یادگیری و برای دست‌یابی به آن‌ها تلاش می‌کنیم و میزان موفقیت خود را در ارتباط با آن‌ها می‌سنجیم؛ بنابراین، ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی را زمانی می‌توان مؤثر دانست که پیوند محکمی با اهداف آموزش

برقرار کند.

در هدیه‌های آسمان تلاش جدی و اساسی صورت گرفته است تا ارزش‌یابی با اهداف یادگیری (مبتنی بر رویکرد بصیرت‌گرایی) پیوند عمیقی برقرار کند؛ بنابراین، تمامی اهداف یادگیری در چهار طبقه^۱ دسته‌بندی شده و در جدولی با عنوان هدف – فعالیت ثبت شده‌اند.

طبقات و حوزه‌های فرایند یاددهی – یادگیری				انتظارات	هدف‌های یادگیری
تحلیل نقادانه و سازماندهی ایده‌ها	به‌کارگیری مفاهیم و مهارت‌ها	کسب مهارت‌ها	درک مفاهیم		

قرار گرفتن اهداف (چهار طبقه‌ی مذکور) در جدول هدف – فعالیت این امکان را برای معلمان محترم فراهم می‌آورد تا با کسب اطلاع کافی از ماهیت و نوع هدف، به مشاهده‌ی رفتارهای حاکی از یادگیری دانش‌آموز خود بپردازند و پیشرفت تحصیلی او را ارزش‌یابی کنند. برای سهولت کار آموزگاران محترم، در این جدول فعالیت مربوط به هر هدف، بسته به نوع آن (متناسب با

طبقات و حوزه‌های هدف – ارزش‌یابی) با علامت × نشانه‌گذاری می‌شود؛

برای مثال، هنگامی که در مقابل یک هدف، علامت × در زیر ستون سوم (به‌کارگیری مفاهیم و مهارت‌ها) گذاشته شده باشد، بدین معناست که هدف مذکور در جهت افزایش توانایی به‌کارگیری مفهوم یا مهارتی خاص ارائه شده است.

۱- این چهار طبقه، مراحل تحقق اهداف سه‌گانه‌ی بصیرت‌گرایی شامل توانایی تشخیص، توانایی قضاوت و موضع‌گیری و توانایی تصمیم‌گیری هستند.

برای خواندن

طبقات و حوزه‌های چهارگانه‌ی اهداف در هدیه‌های آسمان کدام‌اند؟

طبقات و حوزه‌های چهارگانه‌ی اهداف عبارت‌اند از :

● **درک مفاهیم:** در این حوزه، کودکان با مفاهیم آشنا می‌شوند، آن‌ها را می‌فهمند، درباره‌ی آن‌ها می‌اندیشند و آن‌ها را به دایره‌ی دانش خود می‌افزایند.

● **کسب مهارت‌ها:** در این حوزه که شامل مهارت‌های مربوط به اعمال دینی، مشارکت فعال در فعالیت‌های دینی و مشارکت فعال در فعالیت‌های گروهی یادگیری می‌شود، دانش‌آموز از طریق تکرار و تمرین، مهارت‌هایی را در زمینه‌ی آداب و اعمال دینی (به‌صورت ظاهری) کسب می‌کند. همچنین می‌آموزد که برای درک مطالب، جست‌وجوی مفاهیم و یادگیری بهتر، با دیگران مشارکت کند، به نظر دیگران احترام بگذارد، نظر خود را مطرح کند و عنصر فعالی در گروه باشد.

● **به‌کارگیری مفاهیم و مهارت‌ها:** در این حوزه که مشتمل بر بسط و توسعه‌ی مفاهیم و مهارت‌ها از طریق به‌کارگیری آن‌ها در موارد دیگر، کنجکاوی و تحقیق، برقراری ارتباط میان مفاهیم، برقراری ارتباط با محیط، حل مسئله، و در نهایت، عملکرد خلاق است، کودک ارتباط مفاهیم را با یک‌دیگر جست‌وجو می‌کند و با بهره‌گیری از قوه‌ی خلاقه‌ی خود آن‌ها را بسط و گسترش می‌دهد و در سایر موقعیت‌ها به‌کار می‌گیرد. او مهارت‌هایی را که آموخته است، به‌کار می‌گیرد و از آن‌ها برای حل مسئله استفاده می‌کند.

● **تحلیل نقادانه و سازماندهی ایده‌ها:** این حوزه که دربردارنده‌ی تحلیل موقعیت‌ها و شرایط، قضاوت و داوری، ارزیابی و ارزش‌گذاری، بیان تلقی، تفکر انتقادی^۱ تصمیم‌گیری و اعلام موضع است، مهم‌ترین بخش آموزش دینی تلقی می‌شود در این حوزه، دانش‌آموز با بهره‌گیری از توانایی‌هایی که در سه حوزه‌ی پیشین کسب کرده است، برای به‌دست‌آوردن ایمان و باور قلبی آماده می‌شود. در واقع، حوزه‌های پیشین، دانش‌آموز را برای فعالیت در این حیطه آماده می‌کنند و به او این امکان را می‌دهند که از طریق توانایی‌های به‌دست‌آمده در حوزه‌های پیشین، به انتخاب و اتخاذ موضع دست بزند. این حوزه به اهداف حیطه‌ی نگرشی مربوط است و بیش‌ترین فعالیت آموزشی را به خود اختصاص می‌دهد.

حوزه‌های چهارگانه‌ی یادشده چگونه با یک‌دیگر ارتباط برقرار می‌کنند؟

یادگیری یعنی تغییر رفتار از راه تجربه. رفتار یعنی آن‌چه از فرد سر می‌زند (رفتار ظاهری) یا در درون او شکل می‌گیرد و رخ می‌دهد (رفتار نهان) و منظور از تغییر رفتار، ایجاد تغییر اساسی در عادت‌ها، گرایش‌ها، نگرش‌ها، مهارت‌ها، شیوه‌ی برخورد و دانستنی‌هاست. مشاهده، آزمایش، گوش‌دادن، بیان‌کردن،

۱- منظور از این نوع تفکر، قدرت ارزیابی نظریات، جداکردن هر نظریه از دلایل آن، بررسی جنبه‌های مثبت و منفی هر نظریه و ارزیابی هر نظریه براساس دلایل و نتایج

آن و عوامل دیگر است. تفکر انتقادی، نوعی ارزیابی است. (علی شریعتمداری؛ رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی، تهران، سمت، ۱۳۷۴، ص ۲۷).

فکر کردن، مقایسه کردن، استنتاج کردن، فهمیدن و ابراز علاقه، همگی جزئی از مقوله‌ی رفتار محسوب می‌شوند. توجه به اجزاء رفتار برای معلم و شاگرد ضروری است. اجزاء رفتار عبارت‌اند از: عادت‌ها، گرایش‌ها، نگرش‌ها، مهارت‌ها، شیوه‌ی برخورد با امور، ادراک کردن، دانستن و

تجربه یعنی تأثیر متقابل فرد و محیط؛ فرد با تمام وجود، با تجربیات گذشته، قدرت تخیل، نیروی تعقل و با استفاده از حواس خود در برابر محیط قرار می‌گیرد. محیط از طریق طرح چیزهای تازه بر فرد تأثیر می‌گذارد و فرد هم از طریق برداشت خاص خود از محیط، بر محیط اثر می‌گذارد. براین‌د این تأثیر متقابل، همان یادگیری است. فرد، تنها با بهره‌گیری از نیروی تفکر خود می‌تواند فعالانه با محیط برخورد کند. وقتی نیروی تفکر فرد به کار می‌افتد که در برابر یک موقعیت مبهم، نامعلوم یا سؤال‌برانگیز قرار گیرد. برخورد با چنین وضعی، مستلزم طی مراحل تحقیق یا تفکر است.

آموزش‌هایی جنبه‌ی تربیتی دارند که مبتنی بر فهم و تعقل باشند. در جریان تفکر و تحقیق، فهم حاصل می‌شود و همراه با آن، تعقل که مهم‌ترین فعالیت اساسی در آموزش است، شکل می‌گیرد. یادگیرنده پس از درک مطلب، به بررسی و ارزیابی آن می‌پردازد و آن‌چه را با دلیل توأم است، می‌پذیرد و آن‌چه را غیرمدلل است، کنار می‌گذارد.

ثبت نتایج ارزش‌یابی چگونه؟

چرا مشاهدات خود را ثبت می‌کنیم؟

مشاهدات خود را چگونه ثبت کنیم؟

جدول ثبت نتایج ارزش‌یابی چیست و چه کمکی به ما می‌کند؟

چرا مشاهدات خود را ثبت می‌کنیم؟

شما تا چه حد به حافظه‌ی خود اعتماد دارید؟ مسلماً، این اعتماد آن قدر نیست که بتواند مبنای قضاوت درباره‌ی یادگیری یک دانش‌آموز در یک دوره‌ی یک ساله باشد. اگر چنین استدلالی را می‌پذیرید، بنابراین، برای شما به عنوان یک معلم ضروری است نتایج مشاهداتتان را درباره‌ی تمامی دانش‌آموزانتان به گونه‌ای ثبت کنید. اما چگونه؟

مشاهدات خود را چگونه ثبت کنیم؟

روش‌های ثبت مشاهدات: چه روش یا روش‌های مشخصی برای ثبت نتایج مشاهدات وجود دارد؟ شما به کدام یک از این روش‌ها اعتماد بیش‌تری دارید و آن‌ها را به کار می‌برید؟ آیا

ابزاری که شما به کار می‌برید، صرفاً نمره یا دفتر خاصی است؟ آیا نتایج مشاهدات خود را به صورت توصیفی یا کیفی ثبت می‌کنید یا این که صرفاً از ابزار نمره یا رتبه و امتیاز استفاده می‌کنید؟ به نظر شما، کدام یک از ابزارها و شیوه‌ها با الگوی ارزش‌یابی هدیه‌های آسمان هماهنگی بیش‌تری دارد؟ به نظر ما یک معلم آگاه به خوبی می‌تواند به پرسش‌های یادشده پاسخ دهد؛ زیرا می‌داند چرا و چگونه ارزش‌یابی می‌کند.

حقیقت این است که به نظر ما بهترین شیوه برای ثبت مشاهدات، روش توصیفی (کیفی) است؛ زیرا ارزش‌یابی در هدیه‌های آسمان کیفیت‌نگر^۱ است. اما ممکن است معلمان آمادگی کافی برای انجام دادن این کار نداشته باشند؛ بنابراین، برنامه‌ی ما این امکان را فراهم آورده است که آنان بتوانند به هر دو صورت کمی (با استفاده از نمره، رتبه، امتیاز و ...) و کیفی (به صورت توصیف و واقع‌نگاری) نتایج حاصل از ارزش‌یابی را برای خود ثبت کنند.

۱- کیفیت‌نگری تابع فرایند محوری است که از راهبردهای اساسی در بصیرت‌گرایی محسوب می‌شود.

نکته

بهترین راه، ثبت مشاهدات به صورت توصیفی است اما می‌توان از علامت‌ها و نمادها نیز بهره برد. برای توصیف وضعیت دانش‌آموزان بهتر است از عبارت‌های کوتاه استفاده شود. معلم می‌تواند از «جدول ثبت نتایج مشاهدات» مندرج در کتاب راهنمای معلم استفاده کند. استفاده از این جدول اجباری نیست و معلم برای ثبت مشاهدات خود می‌تواند از هر ابزار مناسبی بهره بگیرد اما در هر صورت، ثبت مشاهدات مهم‌ترین بخش ارزش‌یابی است.

عکس، توضیحاتی درباره‌ی دانش‌آموز و ویژگی‌های روانی و جسمی او و ...)

۲. بخشی برای درج مشاهدات تدریجی و مستمر معلم (براساس تعداد فعالیت‌ها یا درس‌ها یا ...)

۳. بخشی برای جمع‌بندی و قضاوت درباره‌ی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموز (به صورت توصیفی یا در قالب نمره، امتیاز یا رتبه)

بخش دوم و سوم امکان درج مشاهدات را به صورت توصیفی یا به صورت کمی و در قالب نمره فراهم می‌کند.

جدول ثبت نتایج ارزش‌یابی چیست و چه کمکی به ما می‌کند؟

همان‌طور که می‌دانید، در هدیه‌های آسمان روش ارزش‌یابی، مشاهده است؛ بنابراین، مشاهدات باید به گونه‌ای ثبت و نگهداری شوند.

به نظر ما، بهترین ابزار برای ثبت نتایج ارزش‌یابی، ثبت کردن آن‌ها به صورت توصیفی (کیفی) در برگه یا دفتری است که آموزگار به صلاح دید خود تهیه می‌کند. این برگه یا دفتر باید حاوی عناصر زیر باشد.

۱. بخشی برای ثبت مشخصات دانش‌آموز (نام معلم،

اگر معلمی نتواند مشاهدات خود را به صورت توصیفی درج کند، ...؟
بهتر است این توانایی را در خود پرورش بدهد اما به هر حال، می‌تواند صرفاً از ابزار نمره، رتبه یا امتیاز برای ثبت مشاهدات خود استفاده کند.

از خود این جدول نیز می‌توان به طور مستقیم استفاده کرد.

تکلیف دفتر کلاس چه می‌شود؟

دفتر کلاس صرفاً ابزاری برای ثبت نمرات است. شما در صورتی که بر استفاده از دفتر کلاسی اصرار دارید، می‌توانید پس از ثبت مشاهداتتان در جدولی که خودتان طراحی کرده‌اید، حاصل قضاوت نهایی خود را در قالب نمره در دفتر کلاسی ثبت کنید.

آیا برنامه‌ی درسی هدیه‌های آسمان جدول یا فرم خاصی برای این منظور طراحی کرده است؟

برای سهولت کار معلم، جدولی با عنوان جدول ثبت مشاهدات در همین راهنما ارائه شده است که می‌تواند الگوی تهیه‌ی برگه یا دفتری برای ثبت مشاهدات توسط معلم باشد. معلمان گرامی با توجه به جدول، می‌توانند جداول یا دفترهایی تهیه کنند که امکان ثبت مشاهدات را برایشان فراهم آورد. ضمناً،

فراموش نکنید که هیچ‌یک از ابزارها نباید مانع فعالیت‌های خلاقانه‌ی معلم بشود؛ بنابراین، همواره به دنبال تهیه‌ی ابزارهایی ابتکاری باشید!

داشته باشد و به‌طور مرتب آن را بررسی کند. برای هر دانش‌آموز یک برگ از جدول مورد نیاز است. معلم می‌تواند نتیجه‌ی مشاهدات خود را به‌صورت توصیفی یا در قالب نمادهایی نظیر اعداد، اشکال هندسی و ... در ستون‌های مخصوص درج کند.

نحوه‌ی استفاده از جدول پیشنهادی ثبت مشاهدات چگونه است؟

با استفاده از جدول ثبت نتایج، معلم محترم این امکان را دارد که وضعیت تحصیلی هر دانش‌آموز را دائماً روبه‌روی خود

نکته

معلمان محترم باید در هر نیم‌سال دست‌کم چهار بار (در چهار درس مختلف) هر دانش‌آموز را مورد ارزش‌یابی دقیق قرار دهند و هر بار برای او نمره‌ای در نظر بگیرند.

جدول ثبت نتایج ارزش‌یابی

نام دانش آموز: شماره‌ی دانش آموز: توضیحات:	محلّ الصاق عکس دانش آموز	نمرات اخذشده توسط دانش آموز در هر فعالیت مطابق جدول هدف — فعالیت (در یک درس)										نتیجه‌ی نهایی (میانگین) ارزش‌یابی از دانش آموز در یک درس
		مشاهده‌های ۱ تا ۱۰ براساس اهداف فعالیت‌ها (در هر درس)										
۱. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۲. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۳. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۴. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۵. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۶. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۷. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۸. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۹. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۱۰. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۱۱. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	۱۲. درس ... نتایج توصیفی حاصل از ارزش‌یابی	
نمره‌ی نوبت اول (براساس حداقل ۴ مورد ارزش‌یابی): :										نتیجه‌ی نهایی ارزش‌یابی دانش آموز در نوبت اول (براساس حداقل ۴ مورد ارزش‌یابی): :		
نمره‌ی نوبت دوم (براساس حداقل ۴ مورد ارزش‌یابی): :										نتیجه‌ی نهایی ارزش‌یابی دانش آموز در نوبت دوم (براساس حداقل ۴ مورد ارزش‌یابی): :		

(معلمان گرامی می‌توانند این جدول را به تعداد دانش‌آموزان خود کپی کرده و استفاده کنند.)

قضاوت و جمع‌بندی نهایی چگونه؟

پاسخ چند سؤال

جمع‌بندی مشاهدات و قضاوت نهایی چگونه صورت

می‌گیرد؟

در هر جلسه، فعالیت چند دانش‌آموز ارزش‌یابی می‌شود؟

جمع‌بندی مشاهدات و قضاوت نهایی چگونه صورت

می‌گیرد؟

چنان‌که اشاره شد، معلم موظف است حاصل مشاهدات خود را به‌نحوی ثبت کند. این کار با استفاده از جدول هدف فعالیت هر درس انجام می‌شود؛ بدین صورت که ابتدا هدف یادگیری مشخص می‌شود و انتظارات مرتبط با هدف تعیین می‌گردد. این انتظارات در قالب فعالیت یا فعالیت‌هایی توسط دانش‌آموزان (با هدایت معلم) تحقق می‌پذیرند؛ سپس، معلم به

مشاهده‌ی رفتارهای حاکی از یادگیری می‌پردازد و به‌صورت توصیفی (شرح واقعه) یا کمی (یعنی با استفاده از نمادهایی مثل اعداد یا اشکال گوناگون) حاصل مشاهدات را در برگه یا دفتر مناسبی یادداشت می‌کند.

هر دانش‌آموز باید در هر نیم‌سال دست کم چهار بار (در چهار درس مختلف) مورد ارزش‌یابی قرار گیرد.

معلم در هر بار، دانش‌آموز را در یک، دو، سه یا ... فعالیت وارد کرده و کار او را ارزش‌یابی می‌کند و در نهایت، درباره‌ی او به قضاوت می‌پردازد.

قضاوت درباره‌ی دانش‌آموز براساس ارزش‌یابی مستمر حاصل از مشاهدات شکل می‌گیرد و در قالب نمره در کارنامه‌ی نیم‌سال ثبت می‌شود.

(به نمونه توجه فرمایید)

یک نمونه

برگه‌ی ثبت مشاهدات مجید محسنی

درس مساجد مسلمانان

هدف یادگیری: آشنایی با نقش و اهمیت مسجد در زندگی مسلمانان

انتظار مرتبط با هدف (فعالیت یادگیری): درباره‌ی برخی کارکردهای اجتماعی مسجد تحقیق و جست‌وجو

می‌کند.

حاصل مشاهده‌ی فعالیت‌ها

مجید (سه / چهار/ دو / ...) نمونه از فعالیت‌هایی را که در مسجد انجام می‌شود، نام برد و درباره‌ی آن‌ها (به‌طور کامل / ناقص / صحیح / خطا ...) اظهار نظر کرد.

او یک متن کوتاه در این باره نوشته است.

فعالیت کتاب کارش را (به‌خوبی / به‌صورت ناقص / با خلاقیت بسیار ...) انجام داده است.

قضاوت نهایی

در مجموع، فعالیت مجید (عالی / خوب / ... / مبتکرانه / خالی از خلاقیت / ...) ارزیابی می‌شود.

یا

نمره‌ی مجید با نمره‌ی ۲۰/۱۸ ... است.

خود را در هر نیم‌سال درباره‌ی او انجام دهد.

بنابراین، برای هر نیم‌سال مجید، باید چهار مشاهده مثل مشاهده‌ی فوق وجود داشته باشد تا معلم بتواند قضاوت نهایی

آیا الگوی مناسبی برای قضاوت نهایی و ارائه‌ی گزارش براساس روش توصیفی وجود دارد؟
برای قضاوت نهایی و نیز ارائه‌ی گزارش به روش توصیفی، می‌توانید به‌عنوان نمونه از کارنامه‌ی توصیفی استفاده کنید.

کارنامه‌ی توصیفی کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی چهارم

والدین محترم دانش‌آموز آقا / خانم

نتیجه‌ی زحمات فرزند گرامی شما در نیم‌سال اوّل / دوم / ... در سال تحصیلی به شرح زیر است.

— همه‌ی نعمت‌ها و خوبی‌ها را نشانه‌ی دانایی و توانایی خداوند می‌داند و از خدا به واسطه‌ی آن‌ها سپاس‌گزاری می‌کند.

— چند نمونه از رفتارهای شایسته‌ی امامان معصوم به‌ویژه امام موسی کاظم، امام رضا و امام جواد — علیهم‌السلام — را می‌شناسد و ذکر می‌کند.

— چند نمونه از رفتارهای شایسته‌ی پیامبر خدا با خانواده و دوستان خود را می‌شناسد و ذکر می‌کند.
— علاوه بر احکامی که در سال‌های گذشته آموخته است، احکام ساده‌ی مربوط به تیمم، نماز آیات و نماز جماعت را می‌داند و در انجام‌دادن آن‌ها مهارت دارد.

— با شور و نشاط در مراسم جشن عید مبعث و سایر جشن‌ها و مراسم اسلامی مشارکت می‌کند.
— کارهای نیک را موجب برخورداری از پاداش الهی در جهان آخرت می‌داند و برای انجام‌دادن آن‌ها تلاش می‌کند.

— با رفتارهای مناسب و نامناسب در مقابل همسایگان، دوستان و خویشان آشنایی دارد و نمونه‌هایی را ذکر می‌کند.

— رفتارهای خود و دیگران را مطابق با آداب اسلامی، ارزش‌گذاری می‌کند.

نکته

۱- در مقابل همه‌ی جمله‌های بالا می‌توانید از عبارت‌های (بسیار خوب، خوب، در حدّ متوسط، نسبتاً ضعیف) استفاده کنید.

۲- موارد بالا تمامی اهداف کتاب هدیه‌های آسمان چهارم را در بر دارد؛ بنابراین، می‌توانید از این اهداف به‌صورت مرحله‌بندی شده استفاده کنید.

تعداد بیش‌تر یا کم‌تری از دانش‌آموزان (به صلاح‌دید خود) انجام دهد اما چنان‌که گفته شد، مهم این است که هر دانش‌آموز در پایان هر نیم‌سال، دست‌کم در چهار درس مورد مشاهده قرار

در هر جلسه، فعالیت چند دانش‌آموز ارزش‌یابی می‌شود؟
آموزگار در هر جلسه می‌تواند نتایج ارزش‌یابی حداقل ۵ و حداکثر ۱۰ دانش‌آموز را ثبت کند. او می‌تواند این کار را برای

است. به همین ترتیب، نمره‌ی هر دانش‌آموز در پایان سال تحصیلی بر پایه‌ی قضاوت معلم براساس نمرات اخذشده در دو نیم‌سال قرار دارد.

گرفته و رتبه یا نمره‌ای کسب کرده باشد؛ بدین ترتیب، نمره یا رتبه‌ی دانش‌آموز در هر نیم‌سال، مبتنی بر قضاوت معلم براساس دست‌کم چهار مورد ثبت‌شده در طول آن نیم‌سال

نکته

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، امتحان پایانی - چه کتبی و چه شفاهی - از درس دینی دوره‌ی ابتدایی به کلی حذف شده و ملاک قضاوت درباره‌ی میزان پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان، مجموعه‌ی مشاهدات معلم در طول سال تحصیلی و نمرات کسب‌شده توسط شاگردان در تمام سال است. در این میان، نکته‌ی مهم نظر نهایی معلم درباره‌ی دانش‌آموز است نه ورقه‌ی امتحانی و جلسه‌ی امتحان.

گزارش نتایج چگونه؟

پاسخ چند سؤال

به چه کسی و چگونه گزارش می‌دهیم؟

چه ابزارهایی برای گزارش‌دادن در اختیار داریم؟

شیوه‌ی نمره‌گذاری چگونه است؟

آیا نمره و کارنامه‌ی مبتنی بر نمره، ابزار مناسبی است؟

بهترین ابزار و بهترین شیوه کدام است؟

سنجش پرونده‌ای چیست؟

می‌شود. معمولاً در این کارنامه‌ها از ابزاری به نام نمره استفاده می‌شود که ابزار خوبی نیست اما هدیه‌های آسمان برای هماهنگی با سایر دروس (تا زمانی که ان‌شالله امکان حذف نمره از نظام آموزشی فراهم آید!) این ابزار را می‌پذیرد ولی توصیه می‌کند که مدارس به ابتکار خود به تهیه‌ی «کارنامه‌ی توصیفی» (مطابق کارنامه‌ی توصیفی نمونه) اقدام کنند.

چه ابزارهایی برای گزارش‌دادن در اختیار داریم؟
کتاب کار، کارنامه‌ی حاوی نمره و نیز کارنامه‌ی توصیفی ابزارهای گزارش‌دهی به والدین و دانش‌آموز هستند. حتی ارتباط‌های کلامی و چشمی نیز می‌تواند نوعی ابزار برای گزارش‌دهی به خود دانش‌آموز باشد!

شیوه‌ی نمره‌گذاری چگونه است؟

برای حذف ملاک نمره از ارزش‌یابی درس دینی دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی تلاش فراوانی صورت گرفته است اما این کار (هرچند از نظر کارشناسان بسیار مهم و کارساز است و در تعلیم و تربیت دینی دانش‌آموزان تأثیر بسزایی دارد) باید طی یک دوره‌ی زمانی عملی شود؛ به همین جهت، آموزگار محترم می‌تواند ضمن رعایت نکات مذکور، فعلاً، از نمره به‌عنوان ابزار طبقه‌بندی و سنجش استفاده کند.

او می‌تواند برای رتبه‌دادن به دانش‌آموزان، از اعداد بین ۱ تا ۳ استفاده کند.

به چه کسی و چگونه گزارش می‌دهیم؟

در درجه‌ی اول، خود دانش‌آموز باید از وضعیت تحصیلی‌اش آگاه شود؛ بنابراین، در پایین صفحات کتاب کار، بخش کوچکی در نظر گرفته شده است که در آن، معلم جمله یا عبارتی کوتاه برای تشویق و تذکر یا هدایت دانش‌آموز می‌نویسد؛ جملاتی نظیر:

آفرین چه قدر زیبا نوشته‌ای!

چه قدر خوب است اگر بیش‌تر و دقیق‌تر بنویسی!

چه خط زیبایی!

چه جمله‌ی پر معنایی! کاش خوش‌خط‌تر می‌نوشتی!

و

در درجه‌ی دوم، برای گزارش وضعیت دانش‌آموز به والدین او «کارنامه‌ی» هر نیم‌سال و پایان سال دانش‌آموز به والدین ارائه

نکته

برای نشان دادن رتبه های ۱، ۲ و ۳ می توانید از سه رنگ مختلف، سه شکل هندسی گوناگون یا عبارت های «بالا تر از متوسط»، «رضایت بخش» و «باید بهتر شود» یا عالی، خوب و متوسط یا هر شیوه ی مناسب دیگری استفاده کنید.

شما هم می توانید این شیوه را به کار بگیرید و اهمیت آن را دریابید.

ارزش یابی پرونده ای چیست؟

سنجش پرونده ای (روش پورت فولیو) براساس پرونده ای از مجموعه فعالیت های انتخاب شده ی دانش آموز صورت می گیرد که به عنوان بخشی از کارهای وی در کلاس یا خارج از کلاس و به منظور سنجش، تدریس و ارزش یابی تهیه می شود.^۱ در این روش، دانش آموز برای نشان دادن توانایی ها و پیشرفت کار خود، مثال ها و مواردی از جریان کارهای خود را که در طول دوره ای مشخص انجام داده است، با خود به کلاس می آورد و برای ارزش یابی در اختیار معلم قرار می دهد. این روش، مستلزم وجود آرشیوی از اسناد و مدارک مربوط به رشد یادگیرنده در زمینه هایی است که معرف پیشرفت واقعی او هستند و بنابراین، بیش تر برای ارزش یابی عملکردهای قبلی یادگیرنده مفید است. یکی از امتیازهای مهم روش پورت فولیو، که هم برای یادگیری و هم برای ارزش یابی مهم است، این است که یادگیرندگان با اندیشیدن درباره ی نمونه کارهای خود، ارزش یابی از خود را می آموزند و این مهارتی است که در پیشرفت یادگیری، بسیار اهمیت دارد. این نوع روش سنجش یادگیری، می تواند بر علاقه و انگیزه ی یادگیرنده نسبت به کاری که انجام می دهد، تأثیر مثبت داشته باشد. در این روش، معلم می تواند با طرح پرسش های مناسب در مورد کارهای دانش آموز، بازخوردهای لازم را برای وی تدارک ببیند و به این ترتیب، او را یاری دهد تا شیوه های خود را اصلاح کند.^۲

مهم این است که قبل از آغاز تدریس، حدود و معنای هریک از این سه رتبه، برای خود شما مشخص شده باشد تا در طول اجرای برنامه ی درسی، براساس ملاک هایی روشن قضاوت کنید و نمره ی هر دانش آموز را تعیین نمایید؛ برای مثال، در صورتی که نشانه های برآورده شدن یک هدف،

□ به ندرت و در مورد تعداد اندکی از نمونه ها مشاهده شود، رتبه ی ۱ یا نمره ی معادل آن، به دانش آموز تعلق می گیرد.
□ گاه گاهی و در مورد برخی از نمونه ها مشاهده شود، رتبه ی ۲ یا نمره ی معادل آن، به دانش آموز تعلق می گیرد.

□ بیش تر اوقات و در مورد اغلب نمونه ها مشاهده شود، رتبه ی ۳ یا نمره ی معادل آن، به دانش آموز تعلق می گیرد.

نمرات ۱ و ۲، می توانند نمره های اولیه ی یک دانش آموز قلمداد شوند؛ از معلمان محترم انتظار می رود، با اجرای فعالیت های جبرانی، امکان پیشرفت کودکان را به سمت تحقق اهداف در سطح سوم، فراهم کنند.

آیا نمره و کارنامه ی مبتنی بر نمره، ابزار خوبی است؟
بهتر است پس از خواندن مطالب بالا، خود پاسخ گوی این سؤال باشید. نظر شما در این باره چیست؟ آیا نمره و کارنامه ی مبتنی بر نمره، ابزار مناسب و مؤثری است؟

بهترین ابزار و بهترین شیوه کدام است؟

چنان که گفته شد، بهترین ابزار گزارش دهی «کارنامه ی توصیفی» است. این شکل کارنامه با روش «ارزش یابی پرونده ای» که در کتاب هدیه های آسمان توصیه می شود، مطابقت کامل دارد.

۱- لطف آبادی، ص ۳۱۰

۲- سیف، ص ۲۴۴-۲۴۱

فصل دوم

راهنمای تدریس ۲

(به تفکیک درس‌ها)